

Падіння галицького Вавилону

Розмова з професором Іваном МОНОЛАТІЄМ

«Коломия як міська культура просто зникла на очах. Люди були слабкими у своєму виборі та уподобаннях. Фактично цісарське місто, яке дало приклад мирного співжиття різних народів, культур і релігій, ставало містом без містян, Коломиєю без коломийців». В останні дні минулого, 2014-го, року в Івано-Франківську видали книжку доктора політичних наук, професора, академіка Академії наук вищої школи України Івана Монолатія «Місто без властивостей. Коломийська fuga Великої війни».

Ця книжка — історія того, як цісарське місто Габсбурзької цивілізації за роки трьох російських окупацій скотилося до занепаду, внаслідок якого отримало чужий календар і час, релігійну профанацію, завмирання громадського життя, убогство і колабораціонізм. Це дослідження того, хто, як і з ким зруйнував колись друге місто австрійської Галичини...

«Головним уроком цієї праці є дослідження окупаційних російських періодів тих років в історії Коломиї та інших галицьких міст з невеличкими перервами, коли австрійці поверталися.

Це є свідченням того, як російська адміністрація, військова чи цивільна, знищувала не тільки міський дух українців, але і міський дух євреїв, поляків, німців, австрійців. Вона заводила нові порядки, доходючи до того, що переводила годинники на новий час, як одне із перших розпоряджень.

Це вимушення місцевого населення, автохтонів, покидати свої домівки і рятуватися втечею. З цього періоду маємо таке нове соціальне явище, як біженство.

Це і проблеми колабораціонізму, коли місцеві українці, які були членами москвофільських товариств, намагалися потрапити у нову міську адміністрацію, писали панегірики і оди до тимчасової влади з запевненням, що вони будуть працювати на благо "єдиної святої православної Росії". Документи підтверджують, що типовою була відповідь, що російська влада таких послуг не потребує, а буде залучати своїх службовців.

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-H-401-1

Серпень 1919-го. Румунські військовики «передають» Коломию полякам

Під час третьої російської окупації у Коломиї цілком легально працювали українські та польські театри, які ставили російських класиків. Це також функціонування кількох кінотеатрів, які транслювали російське бачення подій на фронтах Першої світової війни. Щоб відкрити такі заклади, треба було запевнити владу, що вони відображатимуть картинки з російського життя.

В той час російські окупанти виселяли цілі вулиці: маємо приклади з німецьких колоній Багензберг і Маріягільф, які є сьогодні в межах сучасного міста Коломия, коли виселяли німецьких колоністів, які до того часу там жили понад 150 років. Окупанти депортували їх углиб Росії, а їхню власність переписували у власність російської держави», — розповідає Іван Моналатій.

« ...21 серпня 1914 року митрополит Андрей Шептицький у посланні до вірних своєї Церкви пророче застерігав од прозелітизму і «навернення» до московського православ'я: «Ведесь війна поміж нашим Цісарем а Царем Москви. Війна ведесь о нас, бо московський Цар не міг того стерпіти, що в Австрійській державі маємо свободу віри та народности; хоче нам видерти ту свободу та закувати в кайдани. ...Вовк одіває ся в овечу шкіру. Ворог удає приятеля, та перелесними словами – як рибу на вутку – хоче брати у неволю темних і збаламучених. Нещасний той, хто его послухає, впадає в темну безодню зради».

– Пане професоре, чи простежуєте аналогії через століття?

– Аналогії очевидні з Кримом та Східною Україною. Навіть маніпуляція виборами одна і та ж. Так у Коломиї окупаційна влада вдавалася до них при виборах нового місцевого представницького органу — міської адміністрації. У них мали намір брати участь як українці, євреї, німці, так і поляки, які найчастіше ставали колаборантами у питаннях влади. Тут простежуємо маніпулювання російського чиновництва у Чернівцях, до генерал-губернаторства якого належала і Коломийська округа. Акценти, політичні послання до місцевої громади і тоді були такими ж. Те, що ми маємо нині в Донецькій і Луганській областях, — це наслідки і механізми Російської імперії та її тоталітарної системи проникають крізь століття.

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-P-1164-1

Липень 1937-го. Гуцули на сеймику «застінкової шляхти» з прапором польського 49-го Гуцульського полку стрільців

– Чи можна вважати занепад Коломиї початком кінця Австро-Угорської імперії?

– Коломия як міська культура просто зникала на очах. Люди були слабкими у своєму виборі та уподобаннях. Фактично цісарське місто, яке постало 200–250 років тому і дало приклад мирного співжиття різних народів, культур і релігій, ставало містом без містян, Коломиєю без коломийців. Сучасні історики називають Австро-Угорську імперію прототипом сучасного Європейського Союзу. Та внаслідок Великої війни 1914–1918 років ця казкова імперія просто впала, розвалилася. Згодом ми отримали проголошення Західно-Української Народної Республіки, а потім польсько-українську війну, яка закінчилася поразкою української державності та іміграцією українського проводу за кордон. У цих подіях простежується безпорадність українських еліт знайти вихід із ситуації, ще починаючи з 1914 року.

– Але ж так було не завжди, і цей Вавилон на Пруті насправді мав свою еліту — культурну, політичну, комерційну.

– Книга розповідає про занепад міста, попередньо показавши його розквіт, успіх, тому що це було друге місто підавстрійської Галичини після Львова, митрополії національного духу. Коломия тоді мала свою ідентичність. Коломийські українці чітко ідентифікували себе із

собоною Україною, про що чітко свідчить тогочасна періодика. Якщо до окупації Коломия мала 42 тисячі мешканців, то наприкінці її — всього 12 тисяч. Їх усіх, звичайно, не винищили, не депортували, але чимало з них перетворилися на біженців в інші міста Галичини, в різні регіони Європи. Фактично коломийські містяни перетворилися на втікачів. Місцеві музиканти, вчителі та видавці враз перетворилися на біженців, що пішо чи потягами втікали від жахів війни.

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-W-2976

Червень 1939-го. Коломийський школярський театр

– Описуючи згортання звичних для Коломиї соціальних процесів, Ви показуєте людську натуру не в найкращому світлі. Документи — річ незаперечна, але все-таки...

– Мені хотілося бути об'єктивним і показати й непривабливу сторінку нашої минувшини: колабораціонізм українців, подання жінок греко-католицьких священників до окупаційної влади з проханням фінансувати їхні родини, коли їхні чоловіки перебували далеко від Коломиї. Слід звернути увагу на недолугість міжетнічних відносин, які демонстрували конфлікт між українцями, євреями та німцями з одного боку та поляками з російською адміністрацією з іншого. Російська влада ж лише толерувала таку незгоду та нагнітала ксенофобські настрої. Описую приклади побутового антисемітизму або як «православні брати» ще на початку окупації нищать щойно встановлений у Коломиї пам'ятник Тарасові Шевченку. Ця книжка

також подає цілу галерею імен та прізвищ містян, де використано архівні матеріали — як місцеві, так і Відня, Варшави та Кракова. Це також відозви від окупаційної влади до населення, як воно має поводитись в умовах окупації, це світлини з колекції коломийського колекціонера Валерія Ковтуна та івано-франківця Зіновія Жеребецького, які унаочнюють події, про які йдеться у книзі. В описах присутні й історії про представниць найдревнішої професії тих часів, що доповнює картину війни у всіх її проявах.

Очевидець російської займанщини в Коломиї Євген Побігуций: «Війна затягалась. А одним з її вірних супутників був голод, що заглянув нам усім, дітям і старшим, у вічі. Коли всюди відчувався гострий брак харчів, не раз дехто з учнів радів, коли знайшов шматок хліба, покритого плісняю, що його хтось викинув з військового поїзду. Одяг ми мали з кропив'яного матеріалу. Влітку я до гімназії ходив босоніж. Крім різних труднощів, небезпек, нестач, що їх принесла війна, давалися ознаки теж постої вояцтва...»

– «Місто без властивостей». Звідки виникла назва?

– Послугуючись сучасними конструктами інтертекстуальності, теорії про чужі вкраплення у власні тексти і навпаки, я апелював до відомого австрійського класика Роберта Музіля та його твору «Людина без властивостей». А «Коломийська fuga Великої війни» — це звернення до вірша Пауля Целана часів Другої світової війни «Фуга смерті», де він показує загибель буковинського єврейства. Я вважаю, що «коломийська fuga» — це загибель Коломиї часів Великої війни, тому що з того часу Коломия кардинально змінилася. Хтось впокорився, хтось зрадив, хтось чіпляв на стіни своїх помешкань портрети вже не своїх героїв, хтось молився вже не у своєму храмі, а хтось просто втік. І це дилема не тільки Коломиї чи галицьких міст. Це дилема цілої сучасної України. З одного боку, у нас відбувається війна, а з іншого — шалені світські розваги у столиці та всюди, де не бажають приймати обставини. У науковому ж контексті — це фіаско міжнародної прогностики та геополітики як української науки.

Коломия. Знімку зроблено між 1941 та 1944 рр.

– Поринаючи у воєнні жахіття сторічної давнини, чи не прагнули Ви застерегти галичан, що війна може і зараз прийти у їхні домівки?

– Тоді, у 1914 році, в Коломиї ніхто не вірив, що війна вибухне та ще й буде такою тривалою. Ніхто не очікував на три хвили російської окупації. Натомість вірили у сили австрійського війська, яке мало швидко з цим впоратися. Окопна війна, яку описували Ремарк та Гемінгвей, насправді є зтяжною і безглуздою. Крім того, на східних фронтах Першої світової українці стояли по два боки окопів, тож не раз гинули від куль своїх однокровних. Єврейська громада Коломиї ще на початку окупації сподівалася відбутися контрибуцією, але це не врятувало їх від депортації до Росії та конфіскації всього їх майна. Серед відображених у дослідженні списків є перелік 150 представників місцевої інтелігенції різних національностей, яка підлягала депортації у першу чергу. До сьогодні так і невідомо, як склалася доля цих чоловіків, яким тоді було від 30 до 60 років.

– Чи бачите Ви у сучасній Коломиї і в коломийцях відображення тієї епохи?

– Моє рідне місто я часто досліджую через спілкування з місцевими істориками та краєзнавцями. Коломия, цей Вавилон на Пруті, як її називали колись, уже в минулому, як і в минулому її багатонаціональність та багатоконфесійність. Все, що нам залишається, це дивитися на життя цього міста та його історію не через чорно-білі окуляри, а через окуляри різнобарв'я та мозаїки. Працюючи в царині політики пам'яті та націлюючи своїх аспірантів, я не втомлююся нагадувати, що на рівні інституту Національної пам'яті слід розробляти стратегії дослідження поліетнічних середовищ, щоб більше ніколи не допустити їх нищення та руйнації.

Розмовляла Олена НЕЧВІДОВА

13.01.2015